

לעומקו של משבר המימסד הדתי במדינה

שיחה עם פרופ' אריאל רוזן-צבי ז"ל

שמואל כהן

על דיינים ובתי-דין רבניים, על נישואים אזרחיים, על היחס לקונסרבטיבים ולרפורמים ועל הפרדת הדת מהמדינה.

ניסן תשנ"ה

במאמרו "באין פוסק" שפורסם ב"מימד", הינך מניח שבקרוב נצטרך כנראה להפעיל במדינה אלטרנטיבה של נישואים אזרחיים בגלל בעיות קשות המתעוררות נוכח המצב הקיים. האם במציאות הקיימת של הרכבי בתי הדין הרבניים יש לנו, כציבור דתי וציוני, היכולת לגרום טלטלה של המערכת הזו, וכיצד?

האפשרות של נישואים אזרחיים איננה האפשרות המועדפת, אלא היא אחת האופציות המנסרות בחלל האוויר והעשויות לעלות לסדר היום. הערכתי היא, שהמשך המצב הקיים מוביל בהכרח למימוש האפשרות של נישואים אזרחיים מכיוון שהלחץ הולך וגובר מכיוונים שונים, ללא שסתום שיווסת אותו. כאשר יש ריבוי מקרים מצד אחד, ריבוי מצוקה מצד שני, העדר פתרונות מצד שלישי והמדינה היא מדינה דמוקרטית-פלורליסטית בהגדרתה, שרוב הציבור בה אינו שומר תורה ומצוות, נוצר בהכרח צורך מידי בפתרון כלשהו. ואם פתרון זה לא יבוא מתוך המערכת אלא מחוצה לה, אזי יהיה זה פתרון ודיקלי. פתרון זה איננו מומלץ, אבל לדעתי - ואני מזהיר בשער בת רבים - זהו הפתרון היחיד במצב הקיים.

בוודאי שהאפשרות האידיאלית, לדעתי, היא שהפתרונות יבואו מתוך המערכת. כלומר, שמערכת הפוסקים והדיינים תוכל להתייחס למצוקות הקיימות כמצוקות המחייבות פתרון מעשי, בבחינת "עת לעשות לה' הפרו תורתך", ושהדיינים יראו עצמם כאחראים וערבים לא רק לציבור שלומי אמוני ישראל, אלא גם לציבור החילוני. זאת עם כל ההסתייגות שלהם מהגישות שלו, מהתפיסות שלו וממידת הלגיטימציה שהוא מייחס לחילוניות.

לצערי, אני די פסימי, ואינני רואה באופק אפשרות של פתרון כזה. אני פסימי מכיוון שאני מרגיש שבמערכת הרבנית אין הבנה לצורך הדחוף, ואין נכונות להבין את המשמעות המיוחדת של שיפוט דתי במציאות חילונית. זוהי תופעה שכמעט לא היתה בתולדותינו, והיא מחייבת הערכות מחודשת וקביעה ברורה של המטרה של השיפוט הדתי היום ושל התכלית של דין דתי בתוך מסגרת חילונית. כמו כן מתבקש דיון בשאלה: האם אנחנו מוכנים לקבל על עצמנו את האחריות המיוחדת שתופעה זו מטילה עלינו, או שמא איננו מוכנים אלא לנהוג כאבותינו ממש?

המחוייבות המוטלת עלינו לנהוג כאבותינו ניתנת לפירושים שונים. אם הכוונה היא לנהוג כאבותינו ממש - כי אז הפתרונות יבוששו לבוא. אולם אם הכוונה היא להמשיך את דרכם כבעלי תודעת שליחות של דין הרוצה להיות חלק מהמציאות, להשפיע עליה, לקבל על עצמו את מערכת האילוצים שלה, לפעול בתוכה ולמצוא את הפתרונות האופטימליים בתוך המסגרת הריאליסטית הבלתי מושלמת, כל זאת, תוך כוונה לאמץ את דרכי החשיבה של אבותינו - כי אז כן נמצא את הפתרונות.

מהי ההשכלה הרחבה שאתה דורש מן הדיינים, שהיא מעבר לדרישות המינימליות כגון השכלה תורנית והבנה תורנית הנדרשות לפסיקה דיינית?

שאלה זו היא שאלה לא פשוטה מפני שהדיינים מתנגדים כליל לכל רעיון שמחייב שירות בצה"ל, השכלה חילונית או הכשרה בתחום של חוקי המדינה וכדומה. חלק מההתנגדות נובע מהתפיסה האידיאולוגית, שלפיה דין תורה הוא המקור היחיד המחייב וכל היתר אינם אלא בבחינת נטע זר שלא יכירו מקומו בתורת ישראל. זוהי כמובן תפיסה נוקשה ובלתי מובנת ולדעתי היא איננה חלק אינטגרלי מהבנת מהות תורת ישראל. כשהרמב"ם עוסק בסוגיית דיינים והשכלתם של דיינים, הוא מונה בין היתר את החוכמות החיצוניות כחלק מהחובה שמוטלת על הדיין. הוא למעשה מעמיד את הדיין בתוך המציאות החברתית שלו ודורש ממנו לפעול תוך תחושת אחריות ומודעות, כאשר הכוונה אינה לרדת אל המכנה המשותף הנמוך אלא המטרה היא להעלות את המכנה המשותף מתוך הבנה, מתוך אמפטיה לציבור שבתוכו הוא פועל.

לצורך השגת תכלית זו בימינו אנו, על הדיין בישראל להיות חלק מהחברה. הוא איננו צריך לדגול בגישה המתירנית, והוא אינו צריך לתת לגיטימציה לחילוניות, אך עליו להכיר את המציאות, להבין את בעיותיה ומצוקותיה. עליו ליצור דיאלוג עם התרבות המערבית לא במובן של אימוץ, חיקוי או הטמעה, אלא במובן של היכולת לקיים דיאלוג, אשר יאפשר לו הבנה רחבה יותר ויכולת טובה יותר לדון עפ"י דין תורה, שהרי ידוע היטב כי דין תורה נוהג אחרת במציאות כזו או אחרת, וכבר היו דברים מעולם.

כך, על מנת שדיין יהיה מעורה בציבור, הוא איננו חייב לשרת בצה"ל, למרות שזה היה

רצוי. הוא יכול להיות רב שכונה או ראש ישיבה המעורה בחיי תלמידיו, או אישיות העוסקת בציבור כזה או אחר. כיום, לעומת זאת, הדיין מתחנך מגיל שלוש ב"חדר" ועובר משם לישיבה, מבלי שפתח צוהר כלשהו לעולם הסובב ולהשכלה הרחבה, לתפיסות עולם שונות, לתרבות, לציבור הישראלי שאותו הוא משרת. הוא אינו מכיר את הפרובלמטיקות המיוחדות לציבור זה, והוא לא פיתח את הרגישויות הנחוצות לשופט או לדיין כמכשיר מרכזי על-מנת לפסוק.

צריך לזכור שהמערכת הרבנית זקוקה לשינוי משמעותי בתפיסה העקרונית שלה. לדעתי, חלק מהדיינים מבין את הבעיה, מזדהה עימה, אך הוא אינו יכול לעמוד כנגד האידיאולוגיה המוצקה של החלק החרדי יותר. שיפוט רבני, שהתודעה שלו איננה תודעה כלל-ישראלית של אחריות וערבות הדדית, איננו יכול להגיע לפתרון ראוי של המצוקות. זהו הקושי, ולכן אני פסימי.

הלחץ על מוסד הדיינות צריך לבוא מהציבור הדתי ולא מהציבור החילוני, כי לחץ מצד הציבור החילוני נתפס כרצון לעקור את תורת ישראל, לשבור אותה ולכבוש אותה מבפנים. לעומת זאת לחץ של ציבור דתי הוא לחץ שבא מתוך הבית והוא לחץ שאיננו מתפרש כרצון לפגוע אלא הוא לחץ של "נאמנים פצעי אוהב". לכן, אם יהיו יותר שותפים במחנה הדתי - "נאמני תורה ועבודה", תנועת מימד, מפד"ל, תנועת האישה הדתית לאומית וגם ציבור עורכי הדין הדתיים וכיוצא באלה - אנשים שיחברו יחד ויעמדו על חומרת התופעה מתוך תחושה עמוקה ודואגת שמונחת לפנייהם פצצת זמן העומדת להתפוצץ, והם יוכלו לבוא בטיעונים ענייניים כלפי המערכת, אני מאמין שתיתכן תזווה מסויימת.

האם הלחץ צריך ויכול לבוא מצד הרבנות הראשית עצמה?

אני חושב שאצל הרבנים הראשיים יש דווקא פתיחות לעניין והם מבינים אותו. השאלה היא: האם הם מסוגלים להשליט את הבנתם על המערכת הדיינית, שהיא בעלת עוצמה. אינני בטוח שלרבנים הראשיים יש עמדה וכוח הנחוצים על מנת להשליט את מרותם. נוסף על כך, הם אינם מוכנים לעשות צעדים דרסטיים מכיוון שהם חוששים למתוח את החבל עד אין סוף.

התהליך הוא תהליך די טרגי. לדעתי, יש הרבה מאוד חוגים דתיים המבינים כי המצב הוא על סף פיצוץ. הציבור החילוני ברובו, שעד היום הוכיח הרבה מאוד אורך רוח וסבלנות כלפי השיפוט הדתי והציבור הדתי, והיה מוכן לקבל את השיפוט הרבני אילו הוא היה נענה לצרכים שלו, לא יהיה מוכן לחכות עוד, והסימנים לכך מתגברים יותר ויותר. עובדה היא שאין הענות לסימנים הללו ותזווה כמעט שאינה קיימת, ולהיפך: יש נסיגה מפסיקות קודמות אשר נפסקו על-ידי גדולי הפוסקים בדור הקודם. נוצרת באוויר תחושה של

לצער, אני די פסימי, ואינני רואה באופק אפשרות של פתרון כזה. אני פסימי מכיוון שאני מרגיש שבמערכת הרבנית אין הבנה לצורך הדחוף, ואין נכונות להבין את המשמעות המיוחדת של שיפוט דתי במציאות חילונית. זוהי תופעה שכמעט לא היתה בתולדותינו, והיא מחייבת הערכות מחודשת וקביעה ברורה של המטרה של השיפוט הדתי היום ושל התכלית של דין דתי בתוך מסגרת חילונית. כמו כן מתבקש דיון בשאלה: האם אנחנו מוכנים לקבל על עצמנו את האחריות המיוחדת שתופעה זו מטילה עלינו, או שמא איננו מוכנים אלא לנהוג כאבותינו ממש?

המחויבות המוטלת עלינו לנהוג כאבותינו ניתנת לפירושים שונים. אם הכוונה היא לנהוג כאבותינו ממש - כי אז הפתרונות יבוששו לבוא. אולם אם הכוונה היא להמשיך את דרכם כבעלי תודעת שליחות של דין הרוצה להיות חלק מהמציאות, להשפיע עליה, לקבל על עצמו את מערכת האילוצים שלה, לפעול בתוכה ולמצוא את הפתרונות האופטימליים בתוך המסגרת הריאליסטית הבלתי מושלמת, כל זאת, תוך כוונה לאמץ את דרכי החשיבה של אבותינו - כי אז כן נמצא את הפתרונות.

מהי ההשכלה הרחבה שאתה דורש מן הדיינים, שהיא מעבר לדרישות המינימליות כגון השכלה תורנית והבנה תורנית הנדרשות לפסיקה דיינית?

שאלה זו היא שאלה לא פשוטה מפני שהדיינים מתנגדים כליל לכל רעיון שמחייב שירות בצה"ל, השכלה חילונית או הכשרה בתחום של חוקי המדינה וכדומה. חלק מההתנגדות נובע מהתפיסה האידיאולוגית, שלפיה דין תורה הוא המקור היחיד המחייב וכל היתר אינם אלא בבחינת נטע זר שלא יכירנו מקומו בתורת ישראל. זוהי כמובן תפיסה נוקשה ובלתי מובנת ולדעתי היא איננה חלק אינטגרלי מהבנת מהות תורת ישראל. כשהרמב"ם עוסק בסוגיית דיינים והשכלתם של דיינים, הוא מונה בין היתר את החוכמות החיצוניות כחלק מהחובה שמוטלת על הדיין. הוא למעשה מעמיד את הדיין בתוך המציאות החברתית שלו ודורש ממנו לפעול תוך תחושת אחריות ומודעות, כאשר הכוונה אינה לרדת אל המכנה המשותף הנמוך אלא המטרה היא להעלות את המכנה המשותף מתוך הבנה, מתוך אמפטיה לציבור שבתוכו הוא פועל.

לצורך השגת תכלית זו בימינו אנו, על הדיין בישראל להיות חלק מהחברה. הוא איננו צריך לדגול בגישה המתירנית, והוא אינו צריך לתת לגיטימציה לחילוניות, אך עליו להכיר את המציאות, להבין את בעיותיה ומצוקותיה. עליו ליצור דיאלוג עם התרבות המערבית לא במובן של אימוץ, חיקוי או הטמעה, אלא במובן של היכולת לקיים דיאלוג, אשר יאפשר לו הבנה רחבה יותר ויכולת טובה יותר לדון עפ"י דין תורה, שהרי ידוע היטב כי דין תורה נוהג אחרת במציאות כזו או אחרת, וכבר היו דברים מעולם.

כך, על מנת שדיין יהיה מעורה בציבור, הוא איננו חייב לשרת בצה"ל, למרות שזה היה

איבון, של אין-תזוזה, תחושה של סטגנציה, וגם אם מדי פעם יש בתוך המערכת פסיקות נועזות, יוצרות וחשובות, הן אינן משקפות את מרכז הפסיקה הדיינית.

האם אין חשש כי האפשרות של נישואים אזרחיים תיצור פילוג בעם או מתיחות חברתית קשה, בעיקר בקרב אלו הנזקקים לפתרונות בנושאי אישות?

אין ספק שמבחינה סימבולית, ואני לא מזלזל בסימבוליקה, נישואים אזרחיים יהיו נסיגה משמעותית במערכת היחסים שבין דתיים לחילוניים במדינת ישראל ובין הדת למדינה.

העובדה שיהיו שתי מערכות תיצור, מטבע הדברים, איזו שהיא חלוקה בין "לנו ולצרינו", דבר שהוא, כשלעצמו, מעמיד באופן חזיתי שני מחנות היוצרים איזו שהיא רטוריקה של מלחמה. אבל מלחמת התרבות כבר קיימת; היא ניטשת בכל עוזה, והיא מחוייבת המציאות.

בנוגע לצד ההילכתי - נישואים אזרחיים אינם מהווים בעיה קשה מכיוון שעל פי דעת רוב הפוסקים כאשר יש אלטרנטיבה דתית ואלטרנטיבה אזרחית לנישואים, ואדם בוחר באלטרנטיבה האזרחית במודע ובמתכוון, אין עליו את החזקה האומרת שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות.

הקושי הוא כמובן בפסולי חיתון, ואני לא חושש מקידושי עריות, מכיוון שגם הגישה החילונית איננה דוגלת בסוג כזה של קידושין. אלא, במובן זה שחלק מהקידושין לא יתפסו לפי דין תורה ואז הבעיה פשוטה יותר: חלק מהקידושין יהפכו את הצאצאים לפסולי חיתון בדרגה כזו או בדרגה אחרת, ופירוש הדבר, שצריך יהיה לנהל רישומים נפרדים, שממילא קיימים היום בפועל בדרך כזו או אחרת (עובדה שיש רשימת מעוכבי חיתון).

יתר על כן, יש משלומי אמוני ישראל כאלה שבודקים היטב את המסורת המשפחתית מבלי לסמוך על הרשום בתעודות הזהות, ויש נתק בתוך הציבור החרדי בין זרמי החסידות השונים: חסיד בלז לא יתחתן עם חסיד חב"ד, לליטאים יש רתיעה משידוך עם בני עדות המזרח, וכד'. לכן הבעיות במישור ההילכתי מתונות יותר מאשר במישור הסימבולי.

השאלה שאנו צריכים לשאול את עצמנו היא: האם בנתונים הקיימים, כאשר הרבנות איננה מוכנה לעשות צעדים מחייבים על מנת להקל על המצוקה ולפתור אותה, תהווה הנהגת נישואים אזרחיים אסון, או שהיא תהיה הרע במיעוטו בנסיבות הקיימות?

אין לי פתרון לבעיה: מצד אחד אני חושש שהדינמיקה של הרטוריקה והגישה הסימבולית יצרו נתק רחב יותר. מצד שני אני חושש שהמשך של המציאות העכשווית ירחיק עוד יותר

אנשים מדת ישראל, ויגביר עוד יותר את הבורות השולטת היום.

כבר היום יהדותו של חלק גדול מהציבור הישראלי מתבטאת בלידה בלבד או בעובדה שהם נתקלים בציבור דתי ובסממנים קלים נוספים, וככל שהמצוקה גוברת הנתק גדל. יתר על כן, תופעות שונות הנובעות מן המצב הקיים הן תופעות שהדין הדתי היה מעוניין למנוע. כלומר, אנחנו משיגים תופעות הפוכות מאלה שהדין הדתי חותר להשיג, ואז נשאלת השאלה: מהו המחיר שאנו משלמים על הרטוריקה והסימבוליקה, והאם המחיר הזה כדאי לנו...

נוסף על הגישות השכלתניות יש גם גישות אמוצינוליות. אותם חוגים הסוברים שנישואים אזרחיים הם אסון לא הוכיחו עדיין בפועל שהם מוכנים לשלם איזה שהוא מחיר מינימלי כדי למנוע אסון זה, ויש לי הרגשה ש"בתרועות משחקים אלי קבר נדדה" בלשונו של ביאליק, כלומר, מתוך חוסר האונים, יראת ההוראה, חוסר מודעות ואחריות, רוממות האחדות בפינו ובהתנהגותנו, אנו הולכים לקראת האין-מוצא המוביל לנישואים אזרחיים. זהו פרדוקס שקשה מאוד לפתור אותו ושבתוכו אנו מצויים, כי הוא בנוי על מציאות בלתי אפשרית, ולפיה מצד אחד אנחנו מעוניינים להשליט חלק מדת ישראל על ציבור חילוני בעל תודעה חילונית, ומצד שני רצוננו זה איננו נתקל במינימום הנדרש על מנת להתאים אותו אל המצוקות הקיימות. נוצר כאן פער הולך וגדל בין הדין שבספר לבין המציאות, והגישור על הפער הזה - שתמיד היה נעשה בתולדות ישראל - מאחר לבוא.

האם לחוקים החדשים המבקשים להעניק יותר זכויות לאזרח ולפרט כמו חופש העיסוק יש אחיזה כלשהי במשפט העברי?

אין ספק, שחלק מהפתרונות ההילכתיים שניתנו במשך הדורות, ושהיו מושפעים ממצאות חברתית משתנה, הם פתרונות שאינם הכרחיים לקיומה של היהדות בכל עת, אלא היו בעיקר פתרונות חברתיים, ומשמעותם - למעשה - היא שההלכה נענתה אז למציאות.

הדוגמא הטובה ביותר בעניין זה היא לגבי שוויון זכויות לאישה, או - מעמד האישה. ישנו מדרש נפלא שעוסק בבנות צלופחד (מדרש הלכה בספרי, במדבר), ולפיו בנות צלופחד שואלות את השאלה: כיצד יתכן שעכשיו, כשהשבטים מקבלים חלק בנחלה, מדוע ייגרע חלקן. והן מקבלות תשובה, שהיא מדהימה בעיני: "בשר ודם רחמיו על הזכרים יותר מעל הנקבות ואילו מי שאמר והיה העולם רחמיו על הכל, שנאמר בתהילים ורחמיו על כל מעשיו". הדרש הזה מלמד על אי נחת עמוקה של הקב"ה לגבי אי שוויון זכויות חברתי בין נשים וגברים, והוא מעביר את המסר שהבעיה איננה טמונה ברצונו של הקב"ה, אשר רצונו הוא אחדות, שוויון מוחלט קוסמולוגי בין אדם לבהמה, ובוודאי שוויון אנושי בין בני האדם ובין גבר לאישה, אלא ש"אדם רחמיו", כלומר, המציאות החברתית הולידה את המצב הקיים.

במדרש הלכה זה, שנוצק בדפוסם של חכמים, יש קריאת כיוון ולפיה, כאשר מציאות חברתית משתנה, וכאשר האופי או הטבע האנושי בהקשרים אלה מוביל למצב אחר, עלינו מוטלת חובה דתית לפעול ולעשות את המעשה הנכון כלפי שמייא.

נושא כבוד האדם וחירותו ביהדות ועמידתו כלפי האלוקים, המתבטאת באמירה "עבדי ולא עבדים לעבדים", יוצק את דפוסי זכויות היסוד של הפרט בדפוס יהודי מאוד. ברור שדפוסים יהודיים אלה מלווים גם בחובות יהודיות, ואלה ההגבלות על החירות מתוך התכלית היהודית הראויה.

אני מאוד חרד ומודאג מהגישה החודרת גם אל חלקים בתוך הציבור הציוני-דתי, כאילו יש בהכרח סתירה בין דמוקרטיה ויהדות, כאילו שמדובר בשני הפכים שאינם מתיישבים זה עם זה, כאילו שעלינו להדגיש ולהבליט את הניגוד והשוני הזה. אני מודאג מתופעה זו, כיוון שתפיסת הציונות הדתית במהותה היתה לשמור על הערך המוסף המיוחד שלנו, על יהדותנו, בתוך מסגרת של מעורבות חברתית. הדמוקרטיה איננה רק אמצעי שניתן לנצל אותו למטרות שונות, אלא היא הבסיס השלטוני הרחב הטוב ביותר לקיומה של היהדות ולשגוה, ואנו, כציונות דתית, מנסים ליישב עד כמה שניתן בין שתי מציאויות, בין המחשבה הדמוקרטית למחשבה היהודית, כשם שהפילוסופיה של הרמב"ם היא פילוסופיה אפלטונית, וכשם שהפילוסופיה של מנדלסון ניסתה ליישב את ההשכלה האירופאית עם היהדות, ואפילו הרשי"ר הירש ניסה לגשר בין המערכות.

כמובן שיש צורך להאבק על עמדתנו, ולא תמיד אנו מצליחים בכך, אבל הדמוקרטיה נותנת לנו את האופטימום כדי להאבק ברבים על עמדתנו וכדי לנסות לשכנע את הציבור בעמדותינו. לכן אנחנו צריכים לנצל את מה שיש לנו ולא לנכר את הציבור מהדת. אנחנו צריכים להציג את ייחודינו לא על דרך השלילה אלא בדרך החיוב. אנחנו בעד, לא נגד. לפעמים אנחנו נראים כמקלים, אך אנו בעצם מחמירים, אנחנו מחמירים ב"ואהבת לרעך כמוך", באהבת ישראל, אחדות ישראל, או כמו שאמר הרב נורמן לס: "אנחנו רוצים להרגיש בני בית בכל העולמות", כלומר: אנחנו רוצים לכבוש את העולם ולא להסתגר ממנו. איננו רוצים להרגיש מאויימים אלא אנו רוצים להרגיש שיש לנו מסר ורלוונטיות, ואנחנו רוצים לבטא זאת.

יש משבר בדמוקרטיה המערבית ובקשכלה המערבית, ואנחנו אולי יכולים להציע הצעות חשובות בדיאלוג איתן, מפני שזכויות היסוד של הפרט הן זכויות היסוד היהודיות, ערכי היסוד הם יהודיים; יש לנו מחלוקת לגבי המעטפת אך לא לגבי הגרעין. נילחם על המעטפת: אנחנו צריכים לתת יותר ביטוי ליהדותה של המדינה, אנחנו צריכים להיות יותר דמוקרטים בתוכנו ומתוכנו, כי הרי אנחנו נוהגים בתוך המוסדות שלנו באופן דמוקרטי ודורשים שינהגו כלפינו בדמוקרטיה. אנחנו צריכים לשכנע את הציבור החילוני שיהיה יותר

יהודי.

מהם הקווים האדומים של ההלכה בקבלת ערכי התרבות המערבית (למשל בעיית ההומוסקסואלים)?

בעיית ההומוסקסואליות היא באמת בעיה קשה. אם נפרוט אותה לפרטים, הרי שנקודה ראשונה היא העובדה שבית המשפט פסק מה שהוא פסק עפ"י חוק הכנסת; כלומר, הערכים הוכרעו כבר בכנסת, ובית המשפט לא קבע את הערך. לכן הצעקה שהיתה כנגד בית המשפט לא היתה מוצדקת. השאלה היא שאלה ערכית. כציבור דתי אנחנו רגילים לומר שמשכב זכר הוא תועבת מצרים ומעשה סדום מבחינתנו. זהו קו אדום לחלק גדול של הציבור הדתי. קו אדום שפוגע בנשמה היהודית, בקיום היהודי, ובאתוס היהודי של המשפחה.

אך מצד שני אנחנו חייבים להבין, שבחברה פלורליסטית, דמוקרטית, שהיא מתירנית מיסודה, העובדה שיש חקיקה המקנה זכויות שוות, בין אם זה נקרא זוגיות ובין אם זה נקרא בשם אחר, איננה נותנת לגיטימציה חברתית, במובן האידיאולוגי לתופעה אלא מדובר בחוזה משפטי גרידא. מדובר בחקיקה המעניקה להם את האפשרות להיכנס לזירה של מאבק על דעות ועל תרבות, ותו לא. היא לא מעניקה ערך לתופעה הזאת או לגיטימציה. חובה עלינו להסתכל על הדברים בצורה כזו, כי זאת נקודת המבט שמתוכה יוצאים בית המשפט והחברה בכלל, ואנחנו איננו יכולים לראות את אותם הדברים אחרת מאשר החברה שבתוכה אנחנו חיים. עם זאת, אין ספק שהתחושה העמוקה של הציבור שלנו היא, שיש כאן פריצת גדר שקשה להשלים איתה, ואני חושב שהמאבק התרבותי כנגד זוגיות כזאת וכנגד ההכרה בזכויותיהם, למשל, זכויות האימוץ של זוג הומוסקסואלים כמקיימים משפחה, הוא מאבק תרבותי ולא מאבק חוקי. זהו מאבק על הצורך לתת ביטוי לאיפיון המיוחד של משפחה יהודית, לתרבות של משפחה ולאופי המיוחד שלה ביהדות, לאינטגרציה שבין חברה, משפחה, ערכים והאושר האישי. כל אלה הם נושאים שעלינו להאבק עליהם, ובהקשר הזה החוק איננו הזירה היחידה, ובוודאי לא הזירה העיקרית, ואסור לנו להשקיע יותר מדי מרץ ואנרגיה בזירה שאיננה העיקרית. על-ידי כך שוב נרחיק את הציבור האחר מהציבור שלנו ונסיט את הויכוח אל וויכוח על מעמדו של בית המשפט; מכך לא ניוושע, לדעתי.

האם רעיון הקמת הסנהדרין בימינו, כפי שהועלה בראשית קום המדינה על-ידי הרב מימון, עדיין ממשי?

רעיון הסנהדרין הועלה בשנים הראשונות למדינה על בסיס ההנחה, שהקיטוב בין הדתיים לחילוניים והמציאות של קיום החילוניות בצד הדתיות הם מציאות של תקופת מעבר. זאת היתה גישתם של הרב קוק בזמנו ושל חלקים רחבים של הציבור הדתי. הרב מימון,

למשל, חשב שהנהגת השיפוט הרבני בתחרות עם השיפוט החילוני תמשוך חלק גדול מן הציבור הישראלי אל השיפוט הרבני. הוא אמר שאנחנו נראה את המאור שבתורה, אנחנו נפתור את המצוקות. לפי חזונו, בתי המשפט יהיו ריקים ובתי הדין - מלאים. כיום המציאות טופחת על פנינו.

קיומה של סנהדרין מחייב אחדות או מכנה משותף רחב ביותר, לא רק של ציבור חילוני ודתי, אלא גם בתוך הציבור הדתי. ראה, לדוגמא, מה קרה לרבנות הראשית: הרבנות הראשית נועדה מלכתחילה להיות גורם מרכזי ומאחד של עולם התורה וההלכה מצד אחד, וגשר אל הציבור החילוני מצד שני, כממלכתיות יהודית רבנית תורנית. אך היא איבדה למעשה הרבה מתוקפה ומזוהרה: הציבור החרדי איננו נוקק לה, הציבור הציוני-דתי בשנים האחרונות הולך ומתנתק מהרבנות הראשית ובוחר לו את רבניו שלו (כמו הציבור החרדי), וכך נשאר הרבנות הראשית לשרת דווקא את מי שאינו מכיר בה, את הציבור החילוני.

הקושי לאחד את הציבור הדתי בתוכו הוא רב. קשה למצוא מכנה משותף בין הליטאים והחסידיים או מכנה משותף כלשהו בין החסידיות השונות או בין רבנים שונים. אולי צריך לשנות את קו החשיבה ולהסתכל על הפלורליזם בהלכה כדבר מבורך, ולגנוז את רעיון הסנהדרין בימינו, עד שכל עם ישראל יהיה בארצו ויקבל עליו את התורה. כיום הפלורליזם יכול להיות פתרון נוח יותר.

הבעיה של הפלורליזם בעולם ההלכה היא הדה-לגיטימציה שעושים חוגים שונים לאותו סוג של פלורליזם של חוגים אחרים. כלומר, אם הפלורליזם הדתי היה מאמץ לעצמו בהקשרים מסויימים את העיקרון של הפלורליזם החילוני, דהיינו לגיטימציה של גישות שונות ופסיקות שונות, כאשר המכנה המשותף הוא ההכרה בעולמה של הלכה ובקיומה (הרפורמים והקונסרבטיבים הם מחוץ לקונסנזוס), אזי הפלורליזם היה התשובה הטובה ביותר לאופי הדור הזה ולמצוקותיו.

הבעיה שלנו היא, שמצד אחד אין לנו מוסד מרכזי בעל השפעה מאחדת, מכיוון שמוסד מרכזי אינו יכול להכיל את ריבוי הדעות והגישות, ומצד שני אין לנו לגיטימציה לריבוי הדעות בתוך המחנה הדתי, כי חלק גדול מהציבור החילוני איננו מעניק לגיטימציה לציבור הציוני-דתי ואפילו לחלקים מהציבור החרדי. זוהי הטרגדיה שבתוכה אנו חיים, ולכן מוסד הרבנות הראשית הוא בלתי אפשרי למרות שהוא מתקיים, ולסנהדרין אין שום סיכוי.

הפלורליזם ההילכתי הוא בערבון מוגבל מכיוון שכולם שואפים לקבל הכרה מהציבור הקיצוני ביותר, וכך, כמו בשרשרת דומינו, שהאבן הקיצונית מפילה את כל יתר האבנים, כך גם המצב בפסיקה ההילכתית, ומצב זה מונע התפתחות של הלכה המתאימה עצמה למציאות. משמעותו של מוסד הסנהדרין היום היא מוסד ברוח חרדית.

האם לדעתך יש היום מקום להפריד את הדת מהמדינה?

אני לא מטיף להפרדת הדת מהמדינה מכיוון, שלדעתי, הפרדת דת מהמדינה לא תיתכן במדינת ישראל. כשם שאי אפשר להפריד תרבות, חברה או כלכלה ממדינה, כך גם הדת היא חלק בלתי נפרד מההווי התרבותי העמוק ביותר שלנו כיהודים דתיים, והיא בעצם חוט השדרה של מדינת ישראל, למרות שחלק גדול ממנה איננו דתי.

מה שכן צריך לעשות זה להרחיק, בהקשרים שונים, את הדת מהמדינה ולהמעיט את מעורבות היתר של הדת במדינה ושל המדינה בדת, מעורבות הפוגעת גם בדת וגם במדינה. למשל, המונופול שניתן לרבנות הראשית להעניק תעודות הכשר יוצר שלושה פרדוקסים קשים:

הראשון: המונופול שניתן לרבנות הראשית לתת הכשרים איננו קיים בפועל, כי החרדים מקיימים השגחות משל עצמם, וכך הוא נותר חסר שיניים.

השני: עצם הענקת המונופול לקבוע בחוק מחייבת את התערבות הבג"צ בנושא מתן ההכשרים. הבג"צ רוצה להתייחס, ובצדק, רק לעצם הכשרות ולא לאורח החיים, ובכך ההכשר מאבד מערכו בעיני הציבור הזקוק להכשרים.

השלישי: אין מכירים יותר בנאמנותם של בעלי המסעדות והאולמות, אלא הנאמנות עוברת לגוף חיצוני משגיא, ובכך בעצם פגה הרלוונטיות של אורח החיים הפרטי של בעלי המסעדות.

במקרים אחדים יש להשלים עם המחיר של מעורבות הדת במדינה, ובחלק מהמקרים אנו משלמים מחיר חинם, וצריכה להיות חשיבה מחודשת בחקיקה הדתית, מתי היא הכרחית ומתי היא מיותרת.

האם לא הגיע הזמן לדיאלוג של הציבור שלנו עם הקונסרבטיבים והרפורמים מצד אחד, ועם החרדים מן הצד השני?

אני חושב שלגבי הקונסרבטיבים והרפורמים צריך לגבש עמדה כפולה. מצד אחד אל לנו להצר את צעדיהם על-ידי קיצוץ בתקציבים ובמשאבים - זו מלחמה מיותרת, שתפגע בנו בסופו של דבר ותעמיד אותנו באור לא דמוקרטי.

מצד שני, יש לנו, לדעתי, מלחמה תרבותית ברפורמים ובקונסרבטיבים כיהודים דתיים שמכירים במסגרת ההילכתית כמסגרת מחייבת.

הרפורמים לקחו מן היהדות רק את הצד המוסרי שבה, ולא את המסגרת ההילכתית המחייבת. הם אינם דורשים פלורליזם בתוך המערכת ההילכתית, כפי שאנחנו דורשים,

אלא הם דורשים פלורליזם חוץ-הילכתי, ועל כך אנו צריכים לנהל איתם מאבק תרבותי. לצערי הרב, האפשרות להתמודד עם הרפורמים במישור ההילכתי כמעט שאינה קיימת היום בגלל הבורות העמוקה שלהם ביהדות. ההשכלה החילונית מהווה את מוקד ההזדהות, והיהדות היא חלק מההשכלה הכללית שלהם.

אני בעד הידברות עם הרפורמים מתוך הכרת ייחודנו כבסיס להמשך יכולת הקיום היהודית במדינת ישראל ובעולם המערבי כולו, אך הדיאלוג איתם צריך להיות מתוך הכרת הלגיטימיות של זכותם להביע את עמדותיהם מצד אחד, ומאידיך - מתוך ראיית הייחוד שלנו לעומת החיקוי או אפילו ההתבטלות שלהם בפני העולם המערבי.

למרות כל זאת אינני סבור שיש להגביל את הרפורמים, כיוון שהגבלה מנוגדת לדמוקרטיה ומסכנת גם את הלגיטימיות שלנו בעיני אחרים. נוסף על כך, התנועה הרפורמית היום ממלאת שליחות חשובה בכך שהיא נרתמת למאבקים לזכויות האזרח. שליחות זו איננה שליחות דתית אלא חילונית, ואני מצר על כך, כי בכך שהיא פועלת מהכיוון החילוני היא מחמיצה את ההזדמנות להיות גשר בין העולם החילוני והדתי.

בנוגע לדיאלוג עם החרדים אני מודאג יותר, מכיוון שככל שהציבור החרדי הולך וגדל, כך הוא מסתגר יותר ויותר. הגידול המשמעותי באוכלוסייה החרדית אינו גורם לו תחושת ביטחון עצמי גדולה יותר, אלא תובענות רבה יותר. ולכן הקהילות החרדיות כיום הן מאוד מסוגרות, מיליטנטיות וחסרות סובלנות אפילו כלפי עצמן. מה שמאוד מעורר קינאה אצלם הם מעשי החסד והצדקה, שיכולים בהחלט לשמש לנו דגם לפעילות קהילתית חיובית.

אני מאוד תומך בקיום דיאלוג עם החרדים, כי ככלל יש לנו מכנה משותף רחב מאוד. השאלה היא: כיצד נמצא את המכנה המשותף, שיגבר על חוסר הסובלנות הרב שקיים אצלם.

כיצד אתה מסביר את הפריחה המחודשת של המשפט העברי בתוך כותלי האוניברסיטאות החילוניות ובבר-אילן?

אכן באקדמיה זוכה המשפט העברי לפריחה מחודשת, שנוצרה דווקא מתוך המציאות החילונית ולא מתוך העולם הדתי. העובדה, שדיקנים דתיים מכהנים בפקולטות למשפטים באוניברסיטאות שאינן מוגדרות כאוניברסיטאות דתיות, מלמדת על כך שהחברה הדתית-לאומית אכן הצליחה להשיג את מטרותיה - להיות מעורבת ולפעול בכל תחומי החיים: צבא, משטרה, אקדמיה וכו'.

אני חושב שהמשפט העברי מהווה בראש ובראשונה בסיס של התרבות היהודית שלנו, ומחובתנו ללמדו לא רק כלפי עצמנו אלא כלפי כל הציבור. מסיבה זו הגדלתו

באוניברסיטת תל-אביב את מספר התקנים במשפט העברי, וקלטנו חוקרים מעולים העוסקים בנושא זה. שינינו את שיטות ההוראה ואיפשרנו בחירה בין התחומים השונים בתוך המשפט העברי מתוך מגמה להקנות מודעות לערך התרבותי, לחוכמה הרבה, ולעובדה שאין צורך לפנות לשיטות משפטיות זרות, כי הרעיונות שנראים חדשים נעוצים בעצם בתרבותנו מאז ומתמיד.

עם זאת, אינני בטוח שפריחת המשפט העברי באקדמיה תוביל לקליטתו בחוקי הכנסת, לא במובן של חוזים או חוקים ספציפיים אלא במובן הרחב של הבנת הפילוסופיה של המשפט העברי, חוכמתו העמוקה, וגישתו התרבותית והערכית. במובן זה השימוש במשפט העברי בפסיקתו של בית המשפט העליון יש לו ערך מחנך ותרבותי.

מה לדעתך יש לעשות כדי למנוע את הבורות והניכור ההולכים וגוברים בקרב הנוער החילוני?

אני חושב שאנחנו עשינו מישגה חמור מאוד עם קום המדינה, כאשר יצרנו הפרדה מוחלטת בין חינוך דתי לבין חינוך כללי. אומנם הגנו על עצמנו, ובצדק, אבל מצד שני הפקרנו כליל את החינוך הממלכתי, והסתפקנו בחלקת אלוקים הקטנה שלנו, דבר שיוצר היום דור מנוכר לערכי היהדות. אני רואה כסכנה את העובדה, שתלמיד המגיע לאוניברסיטה מנוע כליל מכל הבנה יהודית: התרבות היהודית סגורה בפניו, כתב רש"י כספר החתום לפניו, והיכולת שלו להבין את העולם היהודי היא בלתי אפשרית. אי אפשר ללמד יהדות מבלי להטמיע את הערכים, את דרכי הלימוד, את שיטות החשיבה וכד'.

לדעתי, חובתו של הציבור הדתי היום היא להיות מעורב בתוכנית הלימודים הכללית מצד אחד, ולהיפתח יותר לדמוקרטיה, ללימודי אזרחות וכד' מצד שני.

המעורבות הדתית בתוכנית הלימודים הכללית היא הכרחית, ולשם כך יש לקבוע כי לימודי תנ"ך ותלמוד יהיו מקצועות חובה בבגרות, כי מה שאינו מקצוע חובה בבגרות איננו משמש מוקד לתודעה חינוכית ולימודית. יש לראות מטרה זו כמטרה חינוכית ארוכת-טווח, החשובה יותר ממאבק על פסיקה זו או אחרת של בית-המשפט, כי כאן היא זירת המאבק המרכזית. התודעה הכנענית הולכת ומתפשטת, ואני חושש שהגיע רגע האמת, שבו צריכים לראות את הדברים בקונטקסט הרחב, ומבחינה זו תודעתנו הלאומית, התרבותית והחינוכית נמצאת במצב מדכא מאוד. הצרה היא, שבמקרים רבים הפוליטיקה הדתית משכיחה מאיתנו את הזירות העיקריות.

מדוע קשה לציבור הדתי לחדור למדיה החזותית והרדיופונית?

הקושי מתחיל בעולם המושגים שלנו. התפיסה של העיתונות הדתית היא לרוב תפיסה של עיתונות מגויסת, שצריכה ללמד לקח ולהעביר מסרים. היא איננה מוכנה לפתיחות

ופלורליזם, והמדיה היום בפירוש מחייבת פתיחות והבנה של קהל היעד. אני לא אומר בזאת שצריך להפוך את העיתונים לניו-ז'ורנליזם או להיכנע לחוסר האחריות, להאחזות בטפל ולסנסציוניזם שקיימים בחלק מן העיתונות הישראלית; אך אני חושב שכדי שהציבור הדתי יחדור למדיה, הוא מוכרח להכיר את הנושא מקרוב, ואסור לו לגשת אליו מתוך תחושת התנשאות, הסתגרות או צרות אופקים.

ולסיום - מהי הדרך שבה על 'נאמני תורה ועבודה' ללכת כדי לפרוץ יותר לציבוריות הישראלית?

זה נושא רחב וקשה מאוד. הציבור הדתי המתון. במדינת ישראל של היום בונה את דרכו בקושי רב.

יש תהליך המקיים את עצמו והוא המצב שבו הקטבים במדינה פורצים לעיתונות וממילא הם נצבעים שם בצבעים חדים יותר, וגוני הבינים מיטשטשים. לכן, תנועה כמו 'נאמני תורה ועבודה' שמייצגת את המפד"ל שמלפני 30 שנה, הפכה היום לתנועה קטנה המשפיעה הרבה פחות. עם זאת, אני חושב שהדיאלוג צריך להתקיים בתוך תנועה גדולה של הציבור הדתי-ציוני, ולכן לדעתי יש לקיים את הדיאלוג בתוך המפד"ל. אסור ל'נאמני תורה ועבודה' ולמימד להתנתק מן המפד"ל, גם אם הרבה דברים מקוממים, אלא יש לנסות ולהשפיע בדרך של דיאלוג רצוף עם מרכז המפד"ל, תנועת האישה הדתית לאומית ועוד.

קבוצת אינטלקטואלים דתית, שמדברת אל עצמה ומשכנעת את המשוכנעים, איננה יעילה, וצריך כעת לפרוץ את המעגלים ולקיים את הדיאלוג.